

השווא בהגייטם של בני-תימן

מ 13 א

א. מאמר זה מתאר את הגיית השווא הנוהגת אצל בני־תימן (= ב"ת) בקריאת המקרא והמשנה. גישתי תיאורית היא מעיקרה, ואין אני בא לדון בחיבורי הדקדוק אלא לצורך בירורו של התיאור.

ב. ענייני תעתיק.

התנועות — קדמיות בלתי מעוגלות: i (גבוהה), I (גבוהה מונמכת), e (בינונית מגבהה), e (בינונית), ä (בינונית מונמכת), a (נמוכה); מעוגלות: u (גבוהה), מרכזיות בלתי מעוגלות: ə (בינונית מונמכת), a (נמוכה); מעוגלות: ü (גבוהה מונמכת), ö (בינונית מונמכת), אחריות מעוגלות: u (גבוהה), U (גבוהה מונמכת), o (בינונית), o (בינונית מונמכת), ä (נמוכה); בלתי מעוגלות: v (נמוכה), ציון הבחינות הכמותיות: $a =$ תנועה חטופה (קצרה ביותר); $a =$ תנועה קצרה; $a =$ תנועה בינונית; $a =$ תנועה ארוכה. העיצורים מועתקים בסימנים מקובלים; נעיר כאן רק על הסימן q^x המציין עיצור ענבלי מחוכך, ועל הסימן y המשמש לציון ההגה החכייה־קדמי המוגדר כ"חצי תנועה".

בתעתיקי הערבית: ג = ج, ג = غ, ד = ذ, ט = ظ, כ = خ, צ = ض, ת = ث.

ג. רשימת הקיצורים הביבליוגרפיים:³

1. ספרים ומאמרים:

A.Z. Idelsohn: Die gegenwärtige Aussprache des Hebräischen = אִידֶלְזֹהן, גִּיא
bei Juden und Samaritanern. Breslau, 1913 (Separatabdruck aus MGWJ
57 (1913), 527–545).

—: Gesänge der jemenischen Juden. Leipzig, 1914. = 111, —

—, ההברה = א"צ אידלזון: ההברה העברית. השלח כ"ח (תרע"ג), 42—34;
141—132.

—: Phonographierte Gesänge und Aussprachspröben des Hebräi- = יִדִּי ,—
schen der jemenitischen, persischen und syrischen Juden. Wien, 1917

1. המאמר הוא פרק מתוך חיבור בשם "הגייט העברית בפי 'יהודי־ימן'", שנכתב כעבודת דוקטור באוניברסיטת העברית. אני מודה למורי פרופ' נ"ה טיר-סיני ופרופ' ש"ד גויסטיין שהדריכוני בעבודה זאת, ולמורי פרופ' ח"י פולוצקי — על תורתו ובעיות שבתחומי הבלשנות. כן נחננה תודתי לפרופ' ז' בן־חיים ולמר מ' מדין, שקראו הגהתו של מאמר זה, והעירוני על כמה עניינים. טובה מרובה אני מחויק למר חיים ורקר מדפוס "הספר" על טרחתו ועל אורך רוחו בסידורו של מאמרי זה בדפוס.

2. כוונתנו כאן לתעתיקים הנוהגים בקטעים שהבאנו מתוך חיבורים הכתובים ערבית;

הערבית היהודית התימנית (= ערי"ת) הובאה בדרך כלל בתעתיק פוניטי.

3. אין רשימה זאת כוללת חיבורים שנזכרו במאמר בלוויית ציון ביבליוגרפי מספיק.

(= Kais. Akademie der Wissenschaften in Wien, Philosophisch-historische Klasse: Sitzungsberichte, 175. Band, 4. Abhandlung).

H. Bauer und P. Leander: Historische Grammatik der hebräischen = ב"ל
Sprache des Alten Testaments. Halle, 1922.

G. Bergsträsser: Hebräische Grammatik. I. Teil: Einlei- = הרגשטריסר, ה"ג
tung, Schrift- und Lautlehre. Leipzig, 1918. II. Teil: Verbum. 1929.

כשלא צוין מספר החלק, הכוונה היא לראשון.

E. Brönno: Studien über hebräische Morphologie und = ברינו, המ"ו
Vokalismus auf Grundlage der Mercatischen Fragmente der zweiten
Kolumne der Hexapla des Origenes. Leipzig, 1943.

גויטיין, היסודות = שיד גויטיין: היסודות העבריים בשפת הדבור של יהודי
תימן. לשוננו ג (תרצ"א), 380—356.

S. D. F. Goitein: Jemenica, Sprichwörter und Redensarten aus = ימני', —
Zentral-Jemen. Leipzig, 1934.

גומפרץ, מ"ש = יג"פ גומפרץ: מבטאי שפתנו, מחקרים פוניטיים-היסטוריים.
ירושלים, תשי"ג.

גרידי = ש' גרידי: מגזני היהודים בתימן. ת"א, תשי"ה.

H. Grimme: Die jemenische Aussprache des Hebräischen und = גרימה
Folgerungen daraus für die ältere Sprache Festschrift Sachau (Berlin,
1915), 125—142.

G. Dalman: Grammatik des jüdisch-palästinischen Aramä- = דאלמאן, א"ג
isch². Leipzig, 1905.

דה"ט = ספר דקדוקי-הטעמים לאהרן בן-אשר, מהדורת יצחק בן אריה יוסף
בער והערמאן לעברעכט שטראק. לייפציג, 1879.

דותן = א' דותן: שמותיו של השוא בראשיתו של הדקדוק העברי. לשוננו, קובץ
מיוחד (תשי"ד), 13—30.

דמתי, מסורות א' = י' דמתי (שבטיאל): מסורות התימנים בדקדוק לשון חכמים.
קונטרסים לעניני הלשון העברית, שנה ב, קונטרס א, 8—15.

—, מסורות ב' = כנ"ל, II, שם, שנה ב, קונטרס ב, 61—69.

—, מסורות ג' = —: מסורות התימנים בדקדוק לשון חכמים, בקובץ שבות-
תימן, 118—123.

הליכות שבא = שלמה אלמולי: הליכות שבא, מהדורת ח' ילון, ירושלים, תשי"ה.

המחברת העברית = Manuel du lecteur d'un auteur inconnu publié d'après
un ms. venu du Yemen et accompagné de notes par J. Derenbourg.

Paris, 1871 (Extrait du JA 1870).

A. Neubauer: Petite grammaire hébraïque provenant = המחברת הערבית
de Yemen. Leipzig, 1891.

הה"ד = יחיא צאלח (מהריץ): חלק הדקדוק (או: תוצאות חיים). חיבור

זה נדפס ע"י כ"ד גינצבורג בספרו The Massorah compiled from

Manuscripts. London, 1880—1905. חלק שלישי, 105—153. החלק השייך

לתורה נדפס בתאג תרנ"ה. בעבודה זאת מובא החלק השייך לתורה לפי

התאג הנזכר, והחלקים לנביאים ולכתובים לפי כ"י אילת מס' 211.

David Kimhi's Hebrew Grammar (Mikhlol) systematically = חומסקי, מכלול presented and critically annotated by W. Chomsky. New-York, 1952.

ילין, תולדות = דוד ילין: תולדות התפתחות הדקדוק העברי. ירושלים, תש"ה.

Kurt Levy: Zur masoretischen Grammatik. Stuttgart, 1936. = לוי

The Targum of Isaiah, edited with a translation by J. F. Stenning. = סטנינג Oxford, 1949.

ספיר, מ"ח = יעקב ספיר: ספר מסע תימן. הביאו מחדש לדפוס... א' יערי. ירושלים, תש"ה.

עניני לשון, תש"ב = עניני לשון, קונטרס ערוך בידי ח' ילון. ירושלים, תש"ב.

עניני לשון, תש"ג = כנ"ל, תש"ג.

פורת, ל"ח = א' פורת: לשון חכמים לפי מסורות בבליות שבכתבי"ד ישנים. ירושלים, תרצ"ח.

L. Prijs: Die grammatikalische Terminologie des Abraham ibn Esra. Bern, 1950. = פריס

P. Kahle: Masoreten des Ostens. Leipzig, 1913. = קאהלה, מ"א

—: Masoreten des Westens. Stuttgart, 1927. = מ"ו א'

Das palästinische Pentateuchtargum, die palästinische II: כנ"ל, —, Punktation, der Bibeltext des Ben Naftali. Stuttgart, 1930.

—: Das masoretische Text des Alten Testaments nach der Ueberlieferung der babylonischen Juden. Leipzig, 1902. = קאהלה, מ"ט

P. Kahle & J. Weinberg: The Mishna Text in Babylonia, = קאהלה-וינברג Fragments from the Genizah. HUCA 10 (1935), 185—222.

P. Kahle: The Mishna Text in Babylonia, II. HUCA 12—13 = קאהלה, משנה (1937—38), 275—325.

קאפח, סיני כט = הרב י' קאפח: ניקוד, טעמים ומסורת בתימן. סיני כט (תשי"א), רסא-רסו.

רצהבי, סי"ח = י' רצהבי: ספרות יהודי תימן (ביבליוגרפיה). קרית-ספר כח (תשי"ג), 278—255 ; 409—394.

שבות תימן = שבות תימן (קובץ). הוכן והובא לדפוס ע"י י' ישעיהו וא' צדוק. ת"א, תש"ד.

תאג תרנ"ה = ספר כתר תורה הנקרא בלשון קדמונינו תאג והוא חמשה חומשי תורה. ספר בראשית: י"ל פעם ראשונה ע"י השתדלות המגיהים שלום עראקי ואברהם נדאף. ירושלים תרנ"ה. ספר שמות: י"ל ע"י הנ"ל. תרנ"ח. ספר ויקרא: י"ל ע"י הנ"ל, ונלוו אליהם שלום כסאר ויחיא עראקי. תרנ"ט. ספר במדבר: י"ל ע"י הנ"ל, תר"ס. ספר דברים: י"ל ע"י הנ"ל, תרס"א.

2. כתבי"ד.

כתבי"ד שבאוסף „אילת" של בית-הספרים הלאומי והאוניברסיטאי הובאו לפי מספריהם שבקטלוג הזמני שבבית-הספרים. כ"י אחרים צוינו בסימנים הבאים:

א = הפטרות לפרשיות השנה. כתה"י ברשותו של חיים אברהם איש צעדה.

נ = חומש מנוקד. ברשותו של חיים גמיל איש נשור.

ה = הפטרות לפרשיות השנה. ברשותו של סעדיה צ'וראני איש חרף-אלהיגה. נכתב בש' תקצ"ד.

ח = תכלאל שבידי הרב חיים חובארה איש צנעא. נכתב בש' תקפ"א.

ט = כ"י קדום (מאה יד-טז) של מדרש הגדול. בידי ד"ר מ' מרגליות.

ע = שירי-השירים, רות וקהלת. עם תרגום בניקוד עליון ופירוש רש"י. ברשותו של שלום עפגין איש צעדה.

ער = דיואן. ברשותו של בנימין עראקי.

ק = חמש מגילות. עם תרגום בניקוד עליון ופירוש רש"י. ברשותו של סעדיה קרואני איש מגו.

ש = סדור גאמץ לאלברכות ואלתפילות — תכלאל עתיק¹. כתיי מס' 89 (= OR 20 267) של הספרייה המלכותית בברלין. צילום בספריית שוקן. 3. משניות מנוקדות.

אלשיך = קטעים מנוקדים בידי מרי יחיא אלשיך.

משנת נדאף = סדרי זרעים ומועד, שברשות יורשי ר' אברהם נדאף.

משנת רע"ק = ששה סדרי משנה, מנוקדים חלקית בידי הרב עמרם קרנ, רבה האחרון של צנעא.

משנת שרעבי = ששה סדרי משנה, שברשותם של האחים שרעבי. לפי המסורת נוקד טופס זה של המשנה בידי מהרי"ץ².

§ א. סוגי השוואים והבחנתם

1. בקריאת המקרא.

השאלה הראשונה העולה לפנינו כאן היא: כיצד נהגה עיצור, שתחתיו סימן השווא? נתבונן אפוא בנתוני ההגייה, המתקבלים מתוך בחינת קריאתם של פרקים אחדים במקרא.

א. בשלב הראשון של הבחינה ניתן להבדיל בין מימושי „אפס" של השווא, היעדר כל הגה שהוא כמימושו — כלומר (במינוח המקובל) היותו של השווא נח — לבין מימושים תנועתיים. הסעיף הבא יוקדש לבירור מפורט של מהויות המימושים התנועתיים הללו; כאן אנו מבקשים להדגים קודם-כול את שני סוגי המימושים, שנקבעו בשלב שבו אנו עומדים. לצורך ההדגמה בחרנו בפרקים זח בישיעיהו³.

1. לפי רשימה שבכתב היד (דף קכא, עמ' ב) הועתק התכלאל בשנת א' תתקס"ב לשטרות, כלומר בשנת 1650 לסה"נ — ולפי כתובת זאת קבע שטיינשניידר (בקטלוגו לכתה"י העבריים שבספריה המלכותית של ברלין, עמ' 60) את זמנו של כתב היד. אעפ"י שקשה לדון בדבר זה לפי צילום בלבד, נראה לי שאין אחריות בכתב-היד, ושלפחות חלקים ממנו הם קדומים לתאריך הנ"ל.

2. תורת נתונה לפרופ' גויטיין על שהעמיד לרשותו את משנת רע"ק; לד"ר מ' מרגליות על שהשאלני כ"י מ; למר יחורה רצהבי על שטרח והשתדל בהשגת משנת נדאף ומשנת שרעבי; למר סעדיה נדאף ולאחים לבית שרעבי על שהשאלו לי משניות אלה.

3. אין אנו כוללים בהדגמה את החטפים (ג) ואת השוואים הסופיים שאינם מסומנים בניקוד. בדוגמות ניקדנו רק את השוואים המודגמים; (ב) א — את מימושי „אפס" (ב) — את המימושים התנועתיים.

(א) מימושי „אפס“: פרק ז, פסוק א: וְהִי, מִלֵּךְ (פעמיים), רמליהו, למִלְחָמָה; ב: אֶפְרַיִם, וְלִבְבִי; ג: יִשְׁעִיהוּ, לִקְרָאתָ, וְשָׂאָר, הַעֲלִינָה; ד: וְאִמְרָת, וְהִשְׁקֵט, וְלִבְבִךְ, יִרָף, זָנְבוֹת, רַמְלִיָּהוּ; ה: אֶפְרַיִם, רַמְלִיָּהוּ; ו: וְנִקְצְנָה, וְנִבְקַעְנָה, וְנִמְלִיךְ, מִלֵּךְ; ז: תְּהִיָּה; ח: וְכַעֲדוֹ, אֶפְרַיִם; ט: אֶפְרַיִם, רַמְלִיָּהוּ; יא: הַגְּבָה, לְמַעַלָּה; יב: אֲשָׁאֵל; יג: שְׁמַעוּ, הַמַּעֲשֵׂה, הַקְּאוֹת, תִּקְאוּ; יד: הַעֲלֵמָה; טו: חֲמָה וְדָבַשׁ, לְדַעְתּוֹ; יז: אֶפְרַיִם, מִלֵּךְ; יח: יִשְׂרָאֵל, בִּקְצָה, מִצְרַיִם; יט: וּבְנִיקִי, וְכָל (פעמיים); כ: בַּעֲבָרִי, בְּמִלֵּךְ, הַרְגָּלִים, חֲסֶפֶה; כא: עֲגָת, וְשִׁתִּי; כב: חֲמָה (פעמים), וְדָבַשׁ; כג: יְהִיָּה (ג' פעמים); כד: תְּהִיָּה; כה: בַּמַּעֲדָר, יִרְאֵת, לְמַשְׁלַח, וְלִמְרָמָס. פרק ח: א: וְכָתַב; ב: זָכְרִיהוּ, יִבְרָכִיהוּ; ג: וְאֶקְרַב; ד: לִפְנֵי, מִלֵּךְ; ו: וְמִשׁוֹשׁ, רַמְלִיָּהוּ; ז: מִלֵּךְ; ח: אֶרְצֶךָ; ט: מִרְחֻקִּי, הַתָּאֲזוּר (פעמיים); יא: בַּחֲזָקָת, בִּדְרֶךְ; יג: תִּקְדִּישׁוּ; יד: לְמִקְדָּשׁ וְלֵאבֶן, וְלִצְוֹר מִכְשׁוֹל, לְשָׁנִי, יִשְׂרָאֵל, וְלִמְקוֹשׁ; טו: וְנִשְׁבְּרוּ, וְנִכְדּוּ; טז: תְּעוֹדָה; יז: הַמִּסְתִּיר; יח: וְהַלְדִּים, קְאוֹת וְלִמְּוֹפְתִּים בִּישְׂרָאֵל; יט: דְּרָשׁוּ, הַמַּצְפָּצִים וְהַמְהֻגִּים, יִדְרֹשׁ; כ: וְלִתְעוֹדָה; כא: נִקְשָׁה, יִרְעֵב וְהִתְקַצֵּף, בְּמִלְכּוֹ, לְקַמְּלָה; כב: מְעוֹף; כג: אֶרְצָה, וְאֶרְצָה, הַכְּבִיד, דֶּרֶךְ, הַיִּרְדָּן.

(ב) מימושים תנועתיים: פרק ז, פסוק א: רָצִין, רַמְלִיָּהוּ, יְרוּשָׁלַם, וְלֵא, לְהַלְחֵם; ב: לְבֵית, כְּנוֹעַ, מִפְּנֵי; ג: יִשְׁעִיהוּ, בְּנֶךְ, קָצָה, תְּעַלֵּת־הַכְּרָחָה, מִסְלַח, שְׂדֵה; ד: וְאִמְרָת, וְלִבְבִךְ, מִשְׁנֵי, רָצִין, רַמְלִיָּהוּ; ה: רַמְלִיָּהוּ; ו: וְנִבְקַעְנָה וְנִמְלִיךְ, בְּחוּכָה, טְבֵאלֵל; ח: וְרָאשׁ, רָצִין, וְחַמֵּשׁ; ט: וְרָאשׁ (פעמיים), שְׁמִרֹן (פעמיים), רַמְלִיָּהוּ; יא: שְׁאֵל־לֵךְ, שְׁאֵלָה, לְמַעַלָּה; יב: וְלֵא, יד: וְיִלְדָת, וְקִרְאָת שְׁמוֹ; טו: לְדַעְתּוֹ; טז: בְּטָרָם, מִפְּנֵי שְׁנֵי מַלְכֵיהֶם; יז: וְעַל (פעמיים), עֲמָךְ, לְמִיּוֹם; יח: וְהִיָּה, לְזָבוֹב, יָאֵרִי, וְלִדְבוּרָה, בְּאֶרֶץ; יט: וְנַחֲו, בְּנַחֲלֵי, הַסְּלָעִים; כ: יִגְלַח, בְּתַעַר הַשְּׂכִירָה, בַּעֲבָרִי, בְּמִלֵּךְ, וְשַׁעַר, וְגַם; כא: וְהִיָּה, יָחִיד; כב: וְהִיָּה, בְּקֶרֶב; כג: וְהִיָּה, בְּאֶלְפֵי, וְלִשְׁתִּית; כה: וְכָל, וְהִיָּה, לְמַשְׁלַח, פֶּרֶק ח: א: לֵךְ, בְּחֶרֶט, לְמַהֵר; ב: וְאֶעֱדִיד, וְאֵת זָכְרִיהוּ, יִבְרָכִיהוּ; ג: הַגְּבִיָּה, קֶרֶא; ד: בְּטָרָם, קֶרֶא, וְאִמִּי, וְאֵת שְׁלֵשׁ שְׁמִרֹן; ו: הַהֲלָכִים, לְאֵט, רָצִין, רַמְלִיָּהוּ; ז: וְלִכְן, וְהַרְבִּים, וְאֵת, כְּבוֹדוֹ, וְעֵלָה, וְהִלֵּךְ, גְּדוּתִיו; ח: וְחִלָּף, וְעֵבֵר, וְהִיָּה, כְּנַפִּיו, מְלֵא, אֶרֶץ; ט: וְהִאֲזִינֵה, הַתָּאֲזוּרוֹ (פעמיים); י: וְחִפְרֵה, דְּבָרוֹ, וְלֵא, יא: בְּחִזְקָת, וְיִסְרָנִי, בְּדֶרֶךְ; יב: תִּאֲמָרוּן, וְכָל, וְאֵת, תִּקְרָאוּ, וְלֵא; יג: וְהוּא (פעמיים), מַעֲרָצְכֶם; יד: וְהִיָּה לְמִקְדָּשׁ, לְפֶת, לְיִוֹשֵׁב, יְרוּשָׁלַם; טו: וְכָשְׁלוֹ, וְנִפְּלוֹ, וְנִשְׁבְּרוּ וְנִקְשׁוּ, וְנִכְדּוּ; טז: בְּלִמְדִּי; יז: וְחִכְתִּי, וְקוֹיִתִּי; יח: וְהַלְדִּים, וְלִמְּוֹפְתִּים בִּישְׂרָאֵל, צְבָאוֹת, בְּהֶר; יט: וְאִמְרוּ, וְאֵל־הַיְדֻעָנִים הַמַּצְפָּצִים, וְהַמְהֻגִּים, בְּעַד; כ: לְתוֹרָה, וְלִתְעוֹדָה, וְאִמְרוּ; כא: וְעֵבֵר, וְרַעֲב, וְהִיָּה, וְהִתְקַצֵּף, וְקִלְלָה, בְּמִלְכּוֹ, לְמַעַלָּה; כב: וְאֵל, וְהִנֵּה, מְנַדָּח; כג: זָבִלוֹן, וְאַרְצָה, וְהַחֲרוֹן, גְּלִילָה.

1. לשאלת קיומו של המחג בתחיליותיהן של צורות העתיד הקל של הִיָּה ר' לחלן, הע' 8

בעמ' 23 [14].

2. במקצת מסורות קריאה של בית מתוגה הש', אבל השווא מימושו הוא „אפס“ בכל המסורות.

3. מסורות קריאה אחדות אינן מקיימות בתיבה זאת מתג בטי', והשווא שאחריה מימושו

בהן „אפס“.

4. בתיבה הִתְאָזְרוֹ הֵבֵאָה בַּעֲמֵם הַשְּׁנִיָּה בַּסּוּק זֶה מִקִּיָּמִים בֵּית מַתַּג בַּהִי, וְהוּא שֶׁאֲחֵרִי

מימושו „אפס“.

בכאנו לבחון את ההגייה לאור המבנה ההברתי של התיבה מסיקים אנו, כי המימוש „אפס” הוא בדרך כלל מימושם של השוואים הבאים בעיצורים הסוגרים את ההברה. חורגות מכלל האמור התיבות: תעודה = $tʃuːdoː$ (ח, טז); לאתות = $lʔəˈtət$ (שם, יח), מעוף = $mʃuːf$ (שם, כב). בתיבות אלה קיים מימוש „אפס”, אעפ”י שעיצורי השווא כולם פותחי הברות הם. כאן דוגמות לתופעה שבעיקרה אינה אלא איפוסה הגמור של תנועה חטופה. תופעה זאת תידון להלן (גג; גב, 4.2.2); לפי שעה נוציאנה מכלל העיסוק.

בידוע שהשווא שעיצורו חותם את ההברה קרוי במינוח המקובל „שווא נח”, ואילו השווא שעיצורו פותח את ההברה קרוי „שווא נע”. אף-על-פי שביקשנו מבחינת השיטה להימנע ממונחים אלה בראשית בירורו של עניין השווא, שלא יהיה דיוגנו פרוץ להשפעותיהן של הנחות ושל מקובלות, שוב אין אנו רואים טעם לעשות כן עתה. לאחר שביררנו כי שני סוגים עיקריים של מימושים לשווא בהגייה התימנית, מימוש „אפס” מכאן ומימושים תנועתיים מכאן – ועדיין לא נאמר דבר על מהויותיהם של מימושים תנועתיים אלה – אפשר לומר כי סוגי המימושים של סימן השווא שבקריאת בית מתאימים למובעים במונחים „שווא נח” ו„שווא נע”.

ב. כתבייד תימניים רבים של המקרא שניקודם עליון ועתים גם כתבייד תימניים שניקודם טברני, מציינים רק את השוואים הנעים. בכך מחווה הניקוד לקורא כיצד יקרא; אבל מה הן אִשיותיו של ניקוד זה? מסורתם של כ”י אלה טברנית היא ואין בנוהג זה של ניקוד אלא סימון חיצוני, בדרך שהיא רגילה בניקוד הבבלי. עשויים אנו לשאול על סמך מה נקבעת בניקוד זה מהותו של השווא, ובכללו של דבר – מה היא מסורת ההבחנה בין הנעים לנחים, המושתתת ביסוד קריאתם של ב”ת?

נתיר לעצמנו להציב כנקודת-מוצא בבירור הבעיה את כלליהם של חיבורי הדקדוק התימניים. ברור שאין אנו מניחים מראש, כי כללים אלה שרירים בהגייה, מכל מקום לפנינו משטח השוואה נוח. במחברת התיגאן הערבית² אנו קוראים:

„אלשווא ינקסם קסמין מנה סאכן ומנה מתחרך. פאלסאכן הו כל מא כאן חרפה לא יתחרך בִדֵּאתה בל תאבע לחרכה גִירה אלדי קבלה. פלדלך לא יכון

1. דרכם של כה”י הבבליים זקוקה לחקירה מפורטת. לכאורה דומה כי אין כ”י אלה מציינים בדרך הקבע אלא את השווא הנע, אבל העיון המדוקדק מלמדנו, שאין הדבר כן: יש שכ”י בבליים אינם מציינים את סימן השווא בעיצורים אשר לפי מסורת המקרא הסברנית נעים הם, ובהיפוכו של דבר – פעמים אתה מוצא בכ”י אלה את סימן השווא בעיצור הראוי להיות נח לפי מסורתה של טבריה. על שני סוגי מקרים אלה העיר ז’ בן-חיים במאמרו „השווא המרחף וההכפלה בעברית”, לשוננו יא (תש”א), 87–88. בסוג הראשון דומה שאין לפנינו אלא מקרים של השמטת סימן התנועה – תופעה השכיחה למדי בכ”י בבליים. על מהותו של הסוג האחרון נוכל לעמוד רק מתוך בדיקה מקפת.

2. אין כוונתי לומר כאן, כי מחברת זאת נתחברה בתימן: שאלה זאת עדיין צריכה דיון מקיף. מכל מקום לפנינו חיבור, שבני תימן השתמשו בו דורות רבים.

3. בטכסט שבמהדורת גויבאואר: חרקה, ונוסח זה מוקשה. הגרסה שהבאתי, „חרפה”, נמצאת בכמה כ”י שבאוטף אילת (מס’ 124, 221, 410).

אבדא אלשווא אלסאכן אלא פי וסט אלכלמה. מתל שמעי אלשווא אלדי עלי מים יסמא סאכן לכן אלמים גיר מתחרכה בדאתהא בל תכרג מע אלשין ומתל עמרי. כרמי. עברי. ומה אשבה דלך".

שיעור הדברים: „השווא הוא בן שני סוגים, נח ונע. הנח הוא כל [שווא] שהאות שלו אינה נעה כשהיא לעצמה, אלא צמודה היא לתנועת [אות] אחרת, הקודמת לה. לכן אפוא אין השווא הנח נמצא אלא באמצע המלה, כדוגמת 'שְׁמִעִי' — השווא שבמילים נקרא נח, מאחר שאין המילים נעה כשהיא לעצמה, אלא יוצאת היא [במבטא] יחד עם השייך. וכן עמרי, כרמי, עברי וכיו"ב. בהמשך דיונו (עמ' 17–18) עומד בעל המחברת על מציאות שני שוואים רצופים באמצע התיבה, ועל ההבחנה בין הנע לבין הנח על-ידי המחג בקטיגוריות הבאות: בבוא השווא באות הראשונה מבין שתי אותיות דומות; כשהוא בא אחר שורק שבראש התיבה; בסמיכויות צורות הריבוי של השמות במשקלי פְּעֻלָּה ופְּעֻלָּה, ובשאר מקרים. כן עוסק בעל המחברת ביחס שבין השווא לבין הגייתן של בגיד כפית הבאות אחריו, והוא מסכם את דבריו בפרשה של ההבחנה בין הנע לבין הנח בקביעה שלא תיתכן מציאותם של שני שוואים נחים רצופים (עמ' 19) ¹.

המובאה שלעיל, מדבריו של בעל המחברת הערבית, מראה גישה הבאה להבחין בין סוגי השוואים ע"י העלאתו של מושג המבנה ההברתי; קיומה של נטייה זאת יתברר לנו במילואו מן הקריאה במחברת התיגאן העברית: „סימני הנח שהוא מישב את האות ומיניחו ומושכו ² עם המלך שלפניו. כמו ישראל, השוא שתחת השין נח, והיא נמשכת עם היות במלך היות והוא החרק, וכן כל הדומה כמו זמרי, למשעי, ופסלי, ונסכי ודומה. ומסימניו שהוא חולק את המלה לשתיים ולשלוש כמו המְצַפְפָּסִים, כאילו הִמְ צָבָה וצָפָ צָבָה וצָפָסִים לבדה, וכן בסוף התיבה — לולא סופה בשוא נח היו שתי התיבות נשמעים כתיבה אחת...“ (עמ' 60); „וכל שוא נח האות הסמוך לו אם היה מאותיות בגד כפת יצא בדגש לעולם, ואם היה נד יצא האות ברפי כמו שיתבאר. והשוא הנח נמשך עם האות שלפניו כמו שאמרנו, והשוא הנד נמשך עם האותיות שלאחריו כמו [נִשְׁכְּנוּ] — השוא שתחת השין נח לפיכך הוא נמשך עם היות, והשוא שתחת הכף הוא נד לפיכך הוא נמשך עם שלאחריו, ונמצאת המלה כאלו היא מחלקת [נִשְׁ צָבָה] כְּנו לבדה, ועל דרך זו כל הדומה“ (עמ' 61) ³.

מן המובא עד כאן מן המחברת הערבית ומן המחברת העברית ניתן להסיק, כי השווא הוא נע בהיותו בראש התיבה, בבואו אחרי שווא אחר ובבואו לפני בגיד כפית רפויות. עדיין לא נתחוו, מה דינו של שווא הבא בתוך התיבה אחרי תנועה, כשאינן אחרי בגיד כפית. במקום אחר במחברת העברית אנו קוראים: „וכל שוא יחידי באמצע המלה לעולם נח כמו זמרי, משעי, דברי

1. הכוונה לשני שוואים שבאמצע התיבה.

2. נוסח אחר: ומישבו (כך כ"י אילת מס' 221), והנוסח שלפנינו עיקרי.

3. את הקשר שבין הבחנת סוגי השוואים לבין תמבנה ההברתי של התיבה אחה מוצא גם בחיבורי דקדוק אחרים של ימי הביניים, כמאמר על השוא (מהדורת קורט לוי, עמ' 7; הש' גומפרץ, מ"ש 183–189; דותן, 13–15) ובמידה מסוימת — גם בדקדוקי השעמים (אגב הדיון באח"ע" 68).

ודומה, אלא אם היה בו דגש הרי הוא נד כמו אֶתְךָ, אֶתְכֶם, אֶתְקַנְךָ (ירמיה כב, כד)¹ ודומה, או אם הוכבד האות שלפניו כמו וְשָׁבָה (שופ' ה, יב), הַמְדַּבְּרִים (שמות ו, כז; דבהי"ב לג, יח). וכן אם נפתח האות שלפניו והוארך בו מעט, יהיה שוא הסמוך לו נע מעט וירפה האות שבצידו כמו וְנִדְבָר, וְנִבְרָךְ. וכן כל שני אותיות בתיבה אחת צבותות² ...אם געיה לאות ראשון/ תקדום בנעיות לחשון/ יפתח פיו בשוא שתחת האות הראשון/ כמו וְשָׁלַל את שְׁפָיִהם (יחז' לט, י)³ — השוא שתחת הלמד נע, וכן וְנָזְזוּ את בִּזְיָהֶם (שם), יסכהו צאליים צָלְלו (איוב מ, כב)⁴, המִלְקָקִים (שופ' ז: ו, ז), קול יִלְלֵת (זכריה יא, ג), ואם אין געיה אצלם לא יפתחו לעולם/ אבל גוללם/ ולא יפצחו במלם/ כמו הִנָּנוּ אתנו לך (ירמ' ג, כב), הוי החקקים חֲקִי און (ישע' י, א), כי ינטו צָצְצִי ערב (ירמ' ו, ד), הִנָּנִי אני (יחז' ו, ג) ודומה/ וכל מזה הומה/ הוא כעור וסומה/ לבורים ידמה/ חוץ מחמש פסוקים/ על זה פוסקים/ ובהם שש חלקים/ כי געיה להם סמוכה/ עמהם משוכה/ ובהם תמוכה/ ושמורה וערוכה/ והם לא נפתחים/ ובפה לא נפצחים/ והם: בצר להם ישחַרְגְּנִי (הושע ה, טו), זובח תורה יכבִּדְגְּנִי (תהלים ג, כג), אז יקראֶנְנִי (משלי א, כח), ישחַרְגְּנִי וְלֹא ימצאֶנְנִי (שם, שם), ומשחרי ימצאֶנְנִי (שם ח, יז), וכן כל לשון אכילה/ אם בשלש נקודות פעולה⁵ / בפתחה מלולה/ בלי לשון כלולה⁶ / כמו ועוגת שערים תִּאֲכַלְנָה (יחז' ד, יב) — השוא שתחת הכ"ף נפתח מעט, וכן בעצבון תִּאֲכַלְנָה (ברא' ג, יז) ודומה, חוץ מאחד/ בקהלת מיוחד/ ברבות הטובה רבו אֲכָלֶיהָ (קהלת ה, י) — הכף נח, וכן כל לשון הליכה לדגשה סמוכה/ בפתחה ערוכה/ בלשון לא כרוכה⁷ / כמו אֲכָה־כִּי אל הגדולים (ירמ' ה, ה) — השוא שתחת הלמד נפתח, וכן נִלְכָּה נָא דרך (שמות ה, ג), עתה נִלְכָּה שָׁם (שם"א ט, ו)...⁸, ועוד למקצת הסופרים: כל לשון ברכה/ אשר במקרא ערוכה/ אם טעמה על כף נסוכה/ פתחה ארוכה/ כקשת דרוכה/ כמו ואברכה מברכיך (ברא' יב, ג), ברכני גם אני אבי (שם כז: לר, לח), ואני אברכם (במד' ו, כז), ברכו ה' מלאכיו (תהי' קג, כ) ודומה; ואם טעמה על בית תמוכה/ כולה כרוכה⁹ / כמו וְהִתְבָּרְכוּ בו (ירמ' ד, ב), וְיִתְבָּרְכוּ בו (תהי' עב, יז), ויאמר דוד לכל הקהל בָּרְכוּ־נָא (דהי"א כט, כ), חוץ מאחד/ במקרא מיוחד/ כי על כף טעמו/ והוא ברוך בנאמו/ ולקצת הוא שמו¹⁰ : וְלֵעֲלִיא [בְּרִכַּת (דניאל ד, לא), ועוד למקצת סופרים כי כל ריש

1. מראי המקומות המצוינים בטכסט הובאו בעת שדברי בעל המחברת מוסבים על צורה פלוגית שבכתוב מסוים ולא על צורה סתמית.
2. כאן השמטתי מספר ביטויי מליצה, שאינם מעלים ואינם מורידים.
3. סימון חמתגים בתיבות אלה נעשה בידיי, ואין כוונתי בכך אלא להמחיש את דברי בעל המחברת ואת המסורת, שהוא מסתמך עליה בעניין זה.
4. במהדורת דרנבורג: יסכהו צללי.
5. כלומר: אם לה"ס סגולה בה.
6. נראה שכוונת המחבר היא שהפתח הוא חטוף. גרסה אחרת: בקריאה כולה (רי' דרנבורג).
7. כרוכה = צמודה, וכוונת הביטוי "לשון לא כרוכה" שהשווא אינו נח, שהרי את העיצור חבא בשווא נח יש לראות, לפי תפיסתו של בעל המחברת, כצמוד לתנועת העיצור הקודם (רי' לעיל).
8. אף כאן הושמטו ביטויים אחדים שאינם חשובים לגופו של הדיון.
9. כלומר: השווא בה נח, ראה הערה 7.
10. הפסוק בדניאל שממנו המובאה הנאה פותח בתיבה "ולקצת".

אשר יהיה בין שני קמצין או בין קמץ וחרק או שרק, יפתח השוא אשר תחתיו, כמו הרכוש, הרוחה, הרשעים, הרדידים ודומה. וכל זה לפי העיקרים שהקדמנו, שכל שוא שקדמו אות נמשך וכבד וארוך¹, יהיה אותו השוא נע, וכאלו אותה המלה מחלקת ומקום השוא הוא תחלתה, ולכך הוא נפתח וסמוך לה רפי² כמו וְשָׁבָה (שופ' ה, יב), וְסָגַר (ישע' כו, כ; תהל' לה, ג), הַמְדַבֵּר (בר' מה, יב; שמ"ב יד, י; ישע' נב, ו; דנ' ח, יג), הַמְדַבְּרִים (שמות ו, כו; דהייב לג, יח), ודומה³ (עמ' 66-68), מדברים אלה — שהוצרכנו להביאם כאן בצורה נרחבת, מאחר שעוד נצטרך לשוב אל פרטיהם בהמשכו של הדיון — אנו למדים לגבי השווא הבא בתוך התיבה אחר תנועה, כי

הוא נע:

- (א) בבואו באות מוכפלת;
  - (ב) בבואו באות השנייה בתיבה אחרי שורק מתוג (שאינו קודם למקף³) ואחרי ה"א הידיעה המתוגה; וְשָׁבָה, הַמְדַבְּרִים;
  - (ג) בבואו בראשונה משתי אותיות דומות אחרי מתג, חוץ משש תיבות;
  - (ד) במקרים הבאים —
1. בצורות פועליות מן השורש אכל שלה"פ בהן סגולה (כגון: תֹּאכְלֶנָּה), להוציא צורה אחת שבמקרא (אֲכָלְיָהּ — קהלת ה, י);
  2. בצורות פועליות מן השורש הלך שאחריהן דחיק: אֶקְהֶ־י;
  3. בצורות פועליות מן השורש ברך, אשר לה"פ נמצאת בהן בהברה הנושאת את הטעם⁴, להוציא צורה אחת שבמקרא (בָּרַכְתָּ — דניאל ד, לא);
  4. בבואו בר' אחרי קמץ ולפני קמץ, חירק או שורק — הדברים אמורים בעיקר על ר' הבאה אחרי ה"א הידיעה⁵;

הוא נח:

- (א) בבואו באות הראשונה משתי אותיות דומות שלא אחרי מתג, ובשש תיבות גם אחרי מתג;
  - (ב) בבואו לפני בג"ד כפ"ת דגושות;
  - (ג) במקרים הבאים:
1. בתיבות, אֲכָלְיָהּ (קהלת ה, י) וּבָרַכְתָּ (דניאל ד, לא), שהן חריגים לגבי סוגי צורות משורשיהן, סוגים שבהם השווא הוא נע (לעיל ד, (1) ו-(3));
  2. בצורות פועליות מן השורש ברך⁶, אשר פה"פ נמצאת בהן בהברה הנושאת את הטעם;

1. בנמשך ובארוך הכוונה בדרך כלל לאותיות א', ה', ו', יי (ר' המחברת העברית, עמ' 82; ורוב החלוקה יהיה באותיות אויה לפי שהן אותיות המשיכה וההארכה), וכאן לה' ולוי; בכ"ד הכוונה למציאותו של המתג (ר' בקטעים שהובאו לעיל: "וואם הוכבד האות שלפניו כמו וְשָׁבָה").

2. כ"י אילת 221, "וסמך לו רפיון".

3. ראה המחברת הערבית, עמ' 18 והמחברת העברית, עמ' 85.

4. מן הדוגמות אנו למדים, שבעל המחברת מתכוון כאן לצורות, שבהן בא השווא אחר קמץ.

5. עניין זה והעניין שלפניו מובאים במחברת העברית לפי מקורות מסורה מסוימים

לבלב (ועוד למקצת הסופרים), ר' לחלן על זיקת המחברת לחיבוריהם של בעלי המסורה.

6. ראה הערה 4.

הוא „נע מעט“:

בבואו באות השנייה בתיבה אחרי פתח ש. הוארך בו מעט, כגון: נִדְבָר, נִקְרָךְ. עניין זה, שיש בו קביעת קטיגוריה מיוחדת בסוגי השוואים אינו מחזורי הצורך, אף איני יודע על מציאותו בחיבור דקדוקי אחר¹. בקריאת בִּית נח השווא במקרים אלה.

בסיכומי של דבר: אין שני המקורות שלפנינו, המחברת העברית והמחברת הערבית, קובעים קביעות, שתוספן לגבי כל שווא הבא אחר תנועה באמצע התיבה. לפי הנקבע בהם ניתן להבחין בין הנח לבין הנע במקרים רבים, אבל לא בכולם. לשם כך, לצורך הכרעה במקרים שלא נכללו בקטיגוריות ובמקרים הפרטיים שהובאו לעיל, מסמיכים החיבורים את הקורא אל המתג, סימן אשר כבר השתמשו בו לשם הבחנתו של סוג השווא בכמה צירופים (באותיות דומות; אחרי שורק שבראש התיבה; בסמיכויות של צורות הריבוי של השמות במשקלי פֶּעֶלָה ופֶּעֶלָה — ר' לעיל). בעל המחברת הערבית מסכם את דבריו בפרשה הנידונה בקביעה שלפי ניסוחה מעלה היא כללית את תפקידו של המתג כאמצעי מכריע להבחנת סוג השווא בעת שאין דרך אחת לכך, אבל הדוגמות המובאות עמה מוסבות על קטיגוריות, שכבר נמנו קודם לכן². בעל המחברת העברית מנסח את הדברים בצורה המוכירה במידת-מה את ניסוחו של בעל המחברת הערבית, אלא שקביעתו עשויה באופן זהיר יותר: „נמצא הגעיה תוכיח במקצת מקומות על הוצאות השווא אם הוא נח, או נדי“ (עמ' 65).

1. אין צריך לומר, שרפינון של ה' והד', בדוגמות המובאות סיוע ליצירת הקטיגוריה המיוחדת, אבל מקרים אחרים של בגיד כפִּית רפויית אחרי שווא שאינו נע אינן כלולות בקטיגוריה „נע מעט“. אפשר סמוכותיו של בעל המחברת במסורת הגייה שנהגה כאן — אפשר בעטיה של ח' (?) — מימוש תנועת חסוף ביותר, קצר מן המימוש הרגיל של השווא הנע, אבל אין בידינו להעלות אלא השערות, מבחינת לשון המינוח יש להסמיק לכאן את עניין השווא הנפתח מעט, שבעל המחברת מביאו אגב הצורה תִּאֲכֶלֶה (במחברת עמ' 67, ר' לעיל), אבל ברור — הן מבחינת גוף הדיון והן מבחינת התיאור המקובל של מימוש הרגיל של השווא (להלן; § 8, ב) — שבמונח אחרון זה כוונתו לשווא נע רגיל. לפנינו כנראה משקעים של מסורות הגייה שבהן היו לשווא הנע שבאמצע התיבה מימושים שונים משל השווא שבראש (ר' להלן). המושג של „שווא מרהף“, שנוצר מתוך תפיסה חדשה, שהועלתה בידי ר' הענא ללא כל קשר למסורת של הגייה, אינו ידוע כלל לבית (כך גם גרימה, 188). מסורת טבריה בצורה שבה נתקבלה אצל בית, וכפי שהיא רשומה בחלקי-הדקדוק, מעירה על בגיד כפִּית רפויית אחרי שווא נח (למשל לגבי נִקְבָּה — ברא' ל, ח), ואינה יודעת קטיגוריה מיוחדת במקרים אלה.

2. עמ' 17: „וקד יוגד מי בעץ אלמואציע שוא ולא יערף הל הו סאכן או מתחרך מחל כלמה יכון אולתא חי ומים או כלמה יכון פיתא חרפין פתראפין ווגח מערפה דלך הו אִדא לקית עלי אלחרף אלדי קבל אלשוא געיה מאן אלשוא מתחרך ואן למ חכן הם געיה פאנה יכון סאכן“ = „ויש שיימצא במקומות מסוימים שווא, שאין לדעת אם הוא נח או נע, כמו במלה אשר ראשיתה ח' ומ' או מלה שיש בה שתי אותיות דומות. הדרך לידעת זאת: בהיות געיה באות הקודמת לשווא — השווא הוא נע, ואם אין שם [געיה] — השווא הוא נח“.

המסקנה העולה מן הדיון בבעית הבחנתו של השווא הבא אחר תנועה באמצע התיבה היא, אפוא, כי מבלי שיסתמכו על סימן המתג¹ אין בידיהם של בעלי המחברות כלל מבחין לגבי שווא שאינו בא באות מוכפלת ושאין ללמוד לגביו מבגיד כפ"ת הבאות אחריו. מסקנה זאת נראית לנו חשובה². אעפ"י שבעניין ההבחנה בין נעים לנחים – כבענייני דקדוק ומסורה בכלל – מרובה זיקתן של המחברות לחיבורי הדקדוק הראשונים הידועים לנו, ובייחוד ל„דקדוקי הטעמים“³, הרי בפרשה הנידונה עומדות קביעותיהן לעצמן. ניתן להניח – והנחה זאת מסייעת בדרכי המבטא של העדות שבימינו – כי דרכי הגייה שונות היו נוהגות בשווא הפותח הברה שבאמצע התיבה (ואינו בעיצור מוכפל), ולפיכך אין כל חיבורי הדקדוק שווים בעניין⁴.

ג. בעיקרם של הדברים – להוציא את הקטיגוריה המיוחדת של השווא שהוא „נע מעט“, וכמה מקרים פרטיים שיידונו להלן – מתאימה ההבחנה בין נע לנח בקריאתם של ב"ת להבחנה הנקבעת במחברות. כפי שראינו לעיל, בבחינת הקריאה (אא), מהווים מושגי ההברה הפתוחה והסגורה גורמי הגייה ראשוניים בקריאה המועברת במסורת: השווא הבא בעיצור הפותח את ההברה מימושו תנועתי, חוץ ממקרים מסוימים, שבהם קודם עיצור זה לעיצור סדקי או לועי, ואשר כנראה יש להסביר בהם את היעדר התנועה מתוך איפוסה הגמור של תנועה חטופה (ב§, 4, ג). אם נחלם לפי שעה ממקרים אלה, נעלה בסכמנו את בחינת קריאתם של ב"ת היום, כי השווא הוא נע:

1. בבואו בראש התיבה;
2. אחר שווא באמצע התיבה, שכן בדרך כלל לא ייתכן צרור עיצורים מצעי;
3. בבואו בעיצור מוכפל, שכן ההכפלה, שאינה אלא משך גדול יותר של העיצור, פירושה חתימת הברה ופתיחתה של הברה אחרת;

1. העובדה שאין כה"י שווים בענייני מתגים ידועה לבעלי המחברות. בעל המחברת העברית אומר זאת במפורש: „וסופר כותבה [את הגעיה] וסופר מבטלה וכן מקצת מקומות קוראין אותה ומקצת מקומות אין קוראים“ (עמ' 90). ר' עוד לפרשה זאת: ב"ל, 184; הרטום, כללי המתג בכתה"י של בן־אשר, ספר הכינוס העולמי למדעי היהדות חלק א', 190–194; מדן, לשוננו יח (תשי"ג), 187–189. הש' גם להלן, גג.

2. דבריו של אלוני, נעים ונחים בימי הביניים, לשוננו יב (תש"ב), עמ' 64, בעניין קביעתן של המחברות לגבי השווא שבאמצע התיבה, צריכים ניסוח שונה.

3. לדוגמה: הפסקה המציגת בדה"ט כ"ג 38 מובאת בשלמותה במחברת העברית.

4. מקורות ימי הביניים לעניין הנידון הוצגו בידי אלוני במאמרו הנזכר, במאמר הפולמוס של י' בורשטיין (לשוננו יב, 134–144) ובמאמר התשובה של אלוני (שם, כרך יג, 28–45). ר' גם ילון, הליכות שבא, צ-ק. אין צריך לומר כי שאלת דרך הפירוש הניתן למקורות היא עניין לעצמו, וכאן אין דעתנו נחונה אלא לראיית מסורת הקריאה של ב"ת על רקעם של חיבורי הדקדוק שהיו בידיהם.

עוד אומר כי עמידה של ממש על דבריו של בעל דה"ט לא תיחכן עד שלא תהא בידינו מהדורה מדעית של החיבור. מכל מקום קשה לקבל את הנחתו של בורשטיין (שם, 185) כי הפסקה בדה"ט הקובעת את הנחתו של השווא באמצע התיבה (20§): „וכן השווא אם יהיה באות שהוא ראשון לתיבה מתחשב כמלך, ואם יהיה באמצע התיבה או בסופה לא יתחשב“ היא, הערה שהוכנסה מקונטרס המשורה; קביעה זאת מובאת בדה"ט גם במקום אחר (11§).

4. בכואו אחר תנועה הבאה בהברה פתוחה¹.

בקטיגוריה האחרונה של המקרים עשוי המתג לשמש סימן עזר. ברור שחשיבותו ניכרת בקטיגוריה זאת דווקא, שהרי באחרות ניתנות פתיחת תהברה וסגירתה להיקבע לפי גורמי הגייה אחרים (הימצאות בראש התיבה, הימנעות מצרור עיצורים, היכפלות), ואילו בקטיגוריה זאת צמוד הקורא לאשר קנה בשמיעה במסורת הלימוד, ללא אמצעי נוסף של סיוע. ראוי לפרש ולהבהיר: אין המתג מורה בהכרח על פתיחת ההברה שהוא נמצא בה, ואין כל מסורות הקריאה של ב"ת שוות בעניין המתג. קיומן של ההברות כפתוחות או כסגורות מושתת, כענייני ההגייה בכללם, על תלמודו של הקורא. רק במקרים מסוימים עשוי קיומו של המתג – וגם כאן עלינו לזכור כי קריאתו של הקורא בנויה על מה שקנה בלימודו, ואין היא תלויה בסימני המתגים בטופס המקרא שבו הוא קורא² – להיות סיוע במקרים שבהם מסופק הקורא במהותה של הקריאה הנכונה. מימושו של המתג בקריאה פירושו הארכה (מלאה או חלקית) של התנועה שלפניו. לא נוכל לברר כאן את מסורת ב"ת בעניין קיומו של המתג בשלמותה³, ולכן נגביל עצמנו לבדיקת מספר קטיגוריות ומקרים פרטיים, שחיבורי הדקדוק והמסורה של ב"ת נודקו להם במיוחד. בבדיקה זאת נבקש להשוות את המסקנות העולות מן הקריאה החיה לקביעותיהם של בעלי המתכונות וכן ל"חלק הדקדוק" (= חה"ד), חיבור בן המאה הי"ח לר' יחיא צאלח (= מהרי"ץ)⁴. הרי תוצאותיה של הבדיקה:

(1) השווא בראשונה משתי אותיות דומות⁵.

(א) השווא הוא נע בקריאה, כשיש לפניו מתג (כאמור: מתג שבמסורת

1. הריני נמנע מלהשתמש במושגים תנועה ארוכה (גדולה) ותנועה קצרה (קטנה) בדיון זה בעניין השווא והנעתו, מאחר שחלוקה כמותית של התנועות אינה קיימת במסורת הקריאה של ב"ת. לאחר שהגיעו חיבורי הקמחיים לתימן נודעה חלוקה זאת, אבל אל הקריאה לא חדרה כלל. דברי מרדקים תימניים על הנעת השווא אחרי תנועה גדולה והנחתו אחרי תנועה קטנה (הש' מהרי"ץ ב"חלק הדקדוק" לגבי בִּאֲתָרֶךְ – דב' ז' יג': "הבית בשוא נע בעבור הצירי שהוא תנועה גדולה", וכן לגבי מִרְבֹּת – שם לג' ב' – "והשווא בבית נח כי החירק שבריש תנועה קטנה ופשוט") מבוססים על שיטת ר' יוסף קמחי ולא על מסורת הקריאה החיה.

2. ר' להלן, עמ' 22[18], הע' 1.

3. הריני מקווה לעסוק בעניין זה, המחייב דיון נרחב, במקום אחר. אעיר כי פרשת המיתוג במסורת ב"ת נסתבכה מאז הוכנס לתימן, באמצע המאה הי"ח, נוסח התפילה והקריאה ה"ש"א"מ (נוסח שהוא בעיקרו "ספרדי"). מאותו זמן ואילך נתקיים נוסח זה, שחדר לתימן באמצעות סידורים וחומשים, לידו של נוסח תימן המקורי (ה"בלדי"). בבדיקת פרשת המיתוג ביקשנו לעמוד על מסורת קריאתם של הנוהגים בנוסח תימן המקורי.

4. חיבור זה, הידוע גם בשם "תוצאות חיים" (ר' רצהבי, ס"ח 260, מס' 5), הריהו מעין סיכום של ענייני מסורה שבכ"י ישנים (תיגאן) ובחיבורי דקדוק ומקור חשוב לגבי ב"ת. החיבור נדפס בשלמותו בידי כ"ד גינצבורג בספרו "המסורה". לא יכולתי להשתמש בספר זה ותמורתו נמצא לי חה"ד כפי שנדפס בשולי תאג ירושלים (תרנ"ח), וכפי שהועתק בבתי מס' 211 שבאוסף אילת של בית הספרים הלאומי.

5. להשוואת המקורות בענין זה ר' ברגרין: "כלל ה' של ר' אליהו בחור", לשוננו טז

הקריאה של בית 1: בתפצון תמר (ברא' יד, ז), תפצי ה' (ישע' טו, טז), תפצי (איוב מ, כב). במקום אחד, שבו קובעים המחברת העברית (עמ' 67) וחה"ד, כי השווא הוא נע — תפצת (זכריה יא, ג) — הריהו נח בקריאה, שכן אין הקוראים מקיימים כאן מתג (מה שאין כן לגבי תפצת — ירמ' כה, לו ב).

ב) השווא הוא נח בקריאה, כשאין לפניו מתג: תפצי תפצי (ישע' י, א). במקום אחד, שבו אין מתג לפני השווא לפי קביעותיהם של המחברת העברית וחה"ד, השווא הוא נע בפיו הקוראים המקיימים כאן מתג: תפצי תפצי (ירמ' ו, ד) 4. ג) בכל ששת המקומות שבהם קובעות המחברות, כי השווא הוא נח אעפ"י שיש מתג לפניו — ר"ל בצורות שבהם באה הנ' המסיימת את צורת הנסתרם של העתיד לפני הנ' הפותחת את הכינוי המושאי המצורף של המדבר (ע' לעיל, בב) — מתאימה ההגייה במלואה לנקבע במחברות: תפצתני (הושע ה, טו) yəṣaharun-ni⁵.

מימוש של השווא הנח באותיות דומות כיצד? מימוש „אפס" רגיל בדין הוא שיחייב כאן, — כשהעיצור שבסוף ההברה זהה לעיצור שבראש ההברה שלאחריו — הגיית עיצור שמשכו גדול יותר מן הרגיל, רוצה לומר הגיית עיצור מוכפל (תפצי = sille, כהגיית הצורה תפצי) 6. למעשה אין הגייה זאת קיימת; כדי להימנע ממנה נוהגים הקוראים לקיים רווח"מה בין הברה להברה (sil-le) או להגות את העיצור הראשון בלווית תנועת עזר חטופה ביותר (הנני = hin(ə)ni), שכמעט שאין להבחין בה בשמיעה, ובכל זאת יש בה כדי למנוע את הגיית שני העיצורים כעיצור מוכפל, חטיפוחה הגדולה של תנועה זאת אינה מניחה מקום לסברה, שלפנינו מימוש של שווא נע (הש' ב).

2) צורות הסמיכות של השמות במשקלי פפצה ופפלה, בצורות רבבות (במדבר י, 19) 7, פפכות (נחמיה י, לח), המובאות במחברות, השווא הוא נע בקריאה בהתאם לאשר נקבע שם, בצורה פפכות נע השווא רק פעם אחת במקרא (בפכות אביך — ברא' מט, כו), ואילו בכל שאר המקומות, ובכללם ארבע פעמים בסמוך למקום הנזכר (שם כה, כו: ברכת שמים מעל בכות תהום רבצת תחת ברכת שדים ורחם... גברו על בכות הורי) — הריהו נח, מסורת הקריאה, המניעה את השווא במקרה היחיד הנזכר, מתאימה לקביעתו של

1. כהדגמה לאמור לעיל על איתלותו של הקורא בסימן המתגים בטופס המקרא שלפניו, אציין כי כל הקוראים הניחו את הלי בתיבה קללת (שופ' ט כו; משי' כו, ב), אעפ"י שבטופס המקרא שבו קראו קודם לה מתג בכתובים אלה.

2. בעל חה"ד עומד על הנעת השווא בכמה וכמה מקומות השייכים לענייננו, כגון: בהתחננו (ברא' מב, כא), ללאת (שמות כו, ד), מחצצים (שופטים ה, יא).

3. לגבי מקום זה אין חה"ד קובע דבר, יש קוראים כאן תפצת — ללא מתג ובשווא נח; ועיין מנחת"שי.

4. בכמה וכמה מקרים מעין זה קובע בעל חה"ד את היעדר המתג, ר' למשל, את הערותי לתביות: ויהללו (ברא' יב, טו); בהררם שער (שם: יד, ו); מהררררר (במד' כג, ז); וכן כל הרי שבתנ"ך.

5. מכאן ואילך בפרשה זאת איני מביא מראי מקומות לדבריהם של בעלי המחברות, מאחר שכל הנוגע לעניין הובא בשלמותו לעיל, בב.

6. הש' בן-חיים, לשוננו י"א, 87—88.

7. אין צריך לומר, כי צורה זאת שייכת גם לקסיגוריה הקודמת.

מהרי"ץ בזה"ד. בצורה „עֲרֻבֹת” נע השווא בקריאה בכל הכתובים שבהם היא באה במקרא. להוציא חריג אחד (מערבת מואב — דב' לד, א) שבו השווא נח, בהתאמה מלאה לקביעתו של בעל המחברת הערבית¹. בזה"ד אנו מוצאים הערות על הנעת השווא בכמה מקרים השייכים לכאן, כגון: שָׁקָתוּ (ברא' ל, לח); שָׁשֶׁת (שמות כח, כב), ובכולם נוהגת הקריאה בהתאמה לכך.

(3) שווא אחרי שורק בראש המלה. כאן אתה מוצא שתי מסורות קריאה עיקריות. האחת מניעה את השווא ברוב המקרים שבהם יש מתג לפניו², להוציא מתג שלפני מקף, בהתאמה לקביעתן של המחברות: וְשָׁמַע $\text{Pu:s}^{\text{a}}\text{mo:r}$ (דב' ה, כו); בעת שהתיבה מוקפת, השווא הוא נח על אף קיומו של המתג; וְדָמָה־קָף = Pu:dme:-laxo- (שה"ש ח, יד). רק במקרים מעטים ביחס מקיימת מסורת קריאה זאת, שנהגה בביהכ"נ של מהרי"ץ בצנעא ובבתי כנסיות אחרים, מתג שאחריו שווא נח בעת שהתיבה איננה מוקפת: וְלִזְרָעָה (ברא' כו, ג; כח, ד; בכתובים האחרים שבהם באה תיבה זאת אין מסורת הקריאה הנידונה מקיימת מתג); וְלִזְרָעָה (שם כח, יג). מסורת קריאה זאת נחשבת למייצגת בדוקה של הנוסח התימני המקורי (ה„בלדי“).

המסורת השנייה, של ביהכ"נ של משפחת אלשיך בצנעא, מסורת שאף היא מחזיקה בנוסח תימן המקורי, והידועה בקפדנותה בענייני מיתוג, מקיימת מתג שאחריו שווא נח שלא לפני מקף במקרים לא-מעטים שבהם אין המסורת הקודמת נוהגת לקיים מתג: וְלִירְכָתִי המשכן (שמות כו, כב; לו, כו); וְלִכְתָּךְ... וְשִׁכְכָךְ (דב' ו, ז); וְכִתְבְּתֶם (שם שם, ט; יא, כ), וכן בכל הכתובים שבהם באה במקרא התיבה וְלִזְרָעָה. הבדלים בענייני מיתוג בין שתי מסורות הקריאה קיימים גם בפרשות אחרות, ובייחוד בשאלת קיומו של המתג בהברה סגורה³, והדברים הבאים בסמוך ישמשו הדגמה נוספת לכך⁴.

1. בעל כה"ד אינו מעיר דבר לגבי החרג.

2. בידוע כי יש שמסורת הניקוד הטברני קובעת במקרים אלה חטף פתח בעיצור הבא

אחרי השורק.

3. מסורת הקריאה השנייה סומכת, בעניין קיום המתג במקרים אלה של הברות סגורות, על כ"י עתיקים ועל דבריו של בעל המחברת העברית בפרק שבו הוא סוקר את מקרי-החילופים ואת מקרי-ההתאמה בין בן-אשר לבין בן-נפתלי (עמ' 109–125). בפרק זה מובאות תיבות רבות שבהן בא מתג בהברה סגורה, בין לדברי ב"א וב"נ כאחד, בין לדברי אחד מהם, ובכללן תיבות שבהן בא המתג אחרי שורק שבראשן (כגון: וְלִירְכָתִי המשכן). מציאותו של המתג בכמה וכמה מתיבות אלה — בעת שאין רק לפי ב"נ — משמשת אסמכתא לקריאת הנוהגים במסורת הנידונה. ראוי להבהיר כי בעל המחברת אינו עוסק כאן במפורש בשאלת מהותו של השווא שאחרי המתג, ורק מכללא מסתבר שאין מציאות המתג באה לשלול את הנחתו של השווא.

עניין לעצמו הן צורות חתיד הקל של השורש „היה”. הקוראים הנוהגים במסורת השנייה מקיימים מתג בהברה סגורה, כלומר — מניחים את השווא שאחריו (למשל: יְהִיָּה), גם בעת שאין הצורות קודמות למקף. גומפרץ (מ"ש 107, הע' 31; 308, הע' 7) קובע על סמך בדיקת כ"י תימני עתיק של חמקרא, כי במסורת התימנית המקורית אין מתג בצורות הנידונות כשאין הן מוקפות; לכך יש להוסיף כי מסורת הקריאה של ביהכ"נ של מהרי"ץ בצנעא ושל בתי כנסיות אחרים, אינה מקיימת מתג בצורות אלה של „היה”. אפשר שיש להסביר את קיום המתג במסורת הקריאה הנוכרת מתוך השפעתן של מהדורות המקרא המודפסות שהגיעו לתימן.

4. נוסח הקריאה ה-”שאמי” נוהג להניע את השווא בעת שהוא בא אחרי מתג, בכל המקרים

(4) מ' שוואית בלתי מוכפלת של הבינוני בפועל ואחריה הידיעה. אף כאן אין מסורות הקריאה של ב"ת אחידות. יש קוראים המניחים את השווא או מניעים אותו בהתאם למציאות המתג במסורת שלפיה למדו, ובכך הם נוהגים בהתאם לקביעתן של המחברות.¹ בחה"ד מצויות הערות הקובעות את מהותו של השווא בצורות מסוימות: נע בתיבות: הַמְיָצֵדֶת (שמות א, יו); המבקשים (שמות ד, יט)²; נח בתיבות: המדברים (פעם אחת בלבד — שמות ו, כז)³; המאדמים (שם לט, לד); המארשה (דברים כב, כה). בכל המקרים הללו מתאימה קריאתם של הקוראים הנזכרים לאשר נקבע בחה"ד. מסורת קריאה אחרת, זו של ביהכ"ג של מהר"ץ, אינה גורסת זיקה מחייבת בין מציאות המתג לבין מהות השווא שאחריו. השווא הבא אחרי מתג — ואין צריך לומר שהדברים אמורים על מתג הנשמע בקריאה — עשוי להיות נע (הַמְיָצֵדֶת — שמות א: יו, יט, כא; הַמְבַקְשִׁים — שם ד, יט) או נח (הַמְדַבְרִים — שם ו, כז; הַמְאֲדָמִים — שם לט, לד); בעת שאין מתג קודם לשווא הריהו נח בדרך כלל (הַמְיָצֵדֶת — שם א, יט; הַמְאֲרֶשֶׁה — דב' כב, כז), אבל לא בדרך קבע: לפחות בתיבה אחת נע השווא בעת שאין מתג קודם לו: הַמְאֲרֶשֶׁה — שם שם, כה.⁴ מסורת קריאה שלישית (אלשיך) גורסת בכל המקרים הללו מתג שאחריו שווא נע.

(5) הצורות הפועליות מן השורשים הלך וברך שבעל המחברת העברית מייחד להן עיסוק נפרד, בעקבותיהם של מקורות קודמים⁵, אינן בקריאת ב"ת אלא מקרים רגילים של שווא נע הבא אחרי הברה פתוחה שתנועתה צירי (בשורש הלך) או קמץ (בשורש ברך). ההבחנה המועילית במחברת העברית לגבי השורש ברך בין צורות שבהן פה"פ בהברה המוטעמת לבין צורות שבהן לה"פ היא בהברה המוטעמת, אין לה כל קיום בקריאה.

(6) גם הנעת השווא כשהוא בא אחרי קמץ, ואחריו בא קמץ, חירק או שורק — עניין שנוכר במחברת העברית בנפרד (אף כאן בעקבות חיבורים קודמים⁶), והמכוון בעיקרו לגבי ר' שאחרי ה"א הידיעה — הריהו בקריאת ב"ת

שנמנו לעיל, וגם בעת שהמתג קודם למקף. בנוסף זה, שאינו תימני מקורי, נעשה המתג סימן המציין את פתיחת ההברה (ואת הנעתו של השווא) בדרך קבע.

1. הש' דה"ט 34§.

2. מהר"ץ מביא מסורת זאת משמו של יחיא בשרי (= מהר"ב, מהריב"ש). ר' עליו רצהבי, סי"ת 260, מס' 4.

3. והרי דברי מהר"ץ: „במחברת בן-אשר המדברים שוא שחת המים נח ועל דקדוקו אנו סומכים, ובשאר המקרא נד". אף דברים אלה מובאים משמו של מהר"ב. כה"ט 34§ נמנית חתיבה הנידונה בין התיבות שבהן אין קביעות במהותו של השווא. בעל המחברת העברית מונה את התיבה בין המקרים שבהם נחלקו בן-אשר ובן-נפתלי בענין המתג (עמ' 113).

4. הקריאה במקרה אחרון זה אינה מתאימה אסוף לדברי מהר"ץ בחה"ד, ולכאורה יש לתמוה על שקרא הנוהג במסורת המקפידה על דברי מהר"ץ סטה כגון מדבריו. לאמיתו של דבר אין לברר אם אמנם קיימת כאן סטייה מן המסורת שקבעה מהר"ץ, עד שלא תהא בדינו מהדורה מדעית של חה"ד.

5. הש' דה"ט שם.

6. השווה המאמר על השוא, מהדורת קורט לוי, עמ' יו.

מקרה רגיל של שווא נע אחר הברה פתוחה שתנועתה קמץ. אין צריך לומר אפוא, כי בקריאה השווא הוא נע בכל המקרים הנזכרים במחברת; אין מקרים אלה אלא דוגמות בודדות מתוך קטיגוריה נרחבת.

(7) אשר לקביעתו של בעל המחברת העברית, כי בצורת אֶכְיָהּ (קהלת ה, י') השווא הוא נח — קביעה המובאת בזה"ד משמה של המחברת — אין דרכיהם של הקוראים אחידות. מהם מקיימים כאן שווא נע, ומהם נוהגים בהתאם לקביעה הנזכרת, ומקיימים שווא נח.

בסיכומו של הדיון בהבחנה בין נעים לנחים בקריאת בני תימן רואים אנו, כי בקריאה זאת קיימת ההבחנה בהתאם לחיבורי דקדוק ומסורה המביעים את תלמודה של אסכולת טבריה. אמנם בפרשה אחת, היא פרשתו של שווא הבא אחר תנועה באמצע התיבה בעיצור שאינו מוכפל, אין כל חיבורי הדקדוק שווים (לעיל, בב), ונראה שבקריאות המבוססות על אסכולת טבריה היו קיימות הגיות שונות. אבל אף כאן מתאימה הקריאה לתורתם של הטברנים כפי שהיא מוצגת בחיבורים ידועים — במחברות². מסורת שונה משל טבריה אינה מתגלה כלל מבעד לקריאה; בכמה וכמה ענייני הגייה נתקיימה אצל בית דרכם של בני בבל, אבל בעניין זה של ההבחנה בין נעים לנחים לפנינו כנראה קריאה למודה, המדקדקת בקיומה של מסורת טבריה שנתקבלה אצל בית עם אימוץ מסורת בן-אשר של נוסח המקרא. אמנם עשוי אדם לומר, שאין בכלל אלא מה שבפרט, והרי מצאנו הבדלים שבפרטים בין הקריאה לבין המובא במחברות ובזה"ד — חיבורים המבוססים, כאמור, על מקורות טברניים — אבל אין בכוחם של פרטים אלה לפגום בעיקר ההתאמה. גלוי וידוע, שאין המקורות אחידים, ואין לנו עניין שנחלקו העונים בו כסוגיית המתג; הבדלי פרטים אלה עשויים להתפרש כהבדלי מסורות שבתוך אסכולת טבריה. צא ולמד על כך מפרשת השורק המתוג שבראש התיבה ומפרשת ה"א הידועה שלפני ה' השוואית של צורות הבינוני, שמוצא אתה בהן בקרב בית עצמם כמה מסורות קריאה, הנבדלות זו מזו הן בעניין עצם קיומו של המתג, והן בעניין מהותו של השווא שאחריו (הרי אף אסכולת טבריה אינה גורסת את פתיחת ההברה בדרך קבע מכוחו של המתג, גם בעת שאין הוא קודם למקף³). לאורם של הבדלים אלה — ומתוך חילופים בענייני מתגים בין כתבי-היד — אתה מסביר אף סתירות בכמה עניינים בין המחברות לבין זה"ד.

דו. הטכסטים שבידי אינם כוללים אף מקרה אחד, שבו הונע שווא הבא בסוף התיבה. הדברים אמורים כלפי קביעתו של אידלזון (ג"א, 15; פ"ג, 15-16), כי ב"שירה" (מונח זה כולל גם את הקריאה בטעמים) יש שיונע השווא החותם את התיבה,

1. קביעה זאת בעקבות דה"ט (51§) היא. אבל יש הבדלי-מה בין נוסח הדברים בדה"ט,

הקובע כי, "אכליה" הוא, "מיוחד בטעמו", ושוב אין המחבר מפרש, לבין המחברת שבה לא נאמר לגבי צורה זאת אלא שהשווא בה הוא נח.

2. בחינה מפורטת של היחס הכולל בין המחברות, הערבית והעברית, לבין דה"ט ולבין חיבורי דקדוק ומסורה אחרים, היא עניין לדיון נפרד. לאמיתו של דבר ראוי להוסיף ולומר, כי קודם לבחינה זאת ראוי לבדוק מהותה וטיבה של האסכולה הקרויה אסכולת טבריה בבדיקה מקפת. שכן עדיין אין תמונתה מחוורת לנו כל הצורך.

3. ה"ש דה"ט 11§.

כגון: ישראל = $yisroel$ ^v; שַׁבָּת = $sabbat$ ^v. אף אין קריאת ב"ת עשויה לאושש את דברי חיוג⁷, שלפיהם נע השווא השני שבשני שוואים בסוף התיבה (כגון יִפֶּה, שִׁמָּה) בעת שטעמה של התיבה מחבר².

2. בקריאת המשנה.

לאמיתו של דבר, הרי מבחינה תיאורית טהורה אין לדון בהבחנה בין מימושי השווא בקריאת המשנה בהקבלה לדיוגנו בשווא שבמקרא. שכן אין ניקוד למשנה, והשווא סימן של ניקוד הוא. אעפ"כ, כדי להקל על ההשוואה בין מסורת למסורת, נוטלים אנו היתר לעצמנו לעשות כן, והרינו רואים את המשנה כאילו היא מנוקדת בסימני הניקוד הטברניים הרגילים. אא. לצורך ההדגמה יוחדו כאן הפרקים א–ג במסכת דמאי. בקריאה מובחנים המימושים הבאים³:

(א) מימושי "אפס" 4: פרק א, משנה א: והעוֹרְדִין, וְבָנוֹת (פעמיים), שִׁקְמָה (פעמיים), והַגּוֹפְנִין, והַנֶּצֶפֶה⁵, וְהַכֶּבֶר⁶, דוֹפְרָה, שִׁקְמוֹנָה, הַמּוֹסְסוֹת (השווא בס')⁷. משנה ב: וְנָכְס, וּמַאֲבִידִין, וּמַחֲלִים, כְּנָגְדוֹ, נְחֻשֶׁת (ג' פעמים), וְנִחְשֶׁת, וְכִבְדִּי, שִׁיחֹר וְיִפְדֶּה, דְּבָרֵי: משנה ג: וְלִבְרָהּ, וְלִהְיוֹת, וְלִהְיוֹת, וְשִׁנִּי, מְסִיבִין. משנה ד: וּמִשְׁתַּחֲוִי, וּמִבְרִכִּין, וּמִזְמִינִין, וּמִפְרִישִׁין, הַקִּדִּים, בְּאַצְבָּעוֹתָיו. פרק ב, משנה א: מִתְעַשְׂרִין, שֶׁבְּחֻצָּה, הַמִּשְׁתַּמֵּשׁ. משנה ב: לִהְיוֹת, שֶׁהוּא (ג' פעמים), מִתְאַרְחַה, הַמִּתְאַרְחַה, עֶצְמוֹ, וְהָא. משנה ג: לִהְיוֹת, מִתְאַרְחַה, מִתְאַרְחַה, אֶצְלוֹ, בְּכֻסּוֹתוֹ, וְהָא (פעמיים), וּמִשְׁמֵשׁ, הַמְדָּרֵשׁ. משנה ד: הַנִּתְחַתְּמוֹת, לִהְפָּרִישׁ, הַחֲנוּכִּים, לְמִפּוֹר (פעמיים), הַמִּשְׁפִּיעִין (פעמיים). משנה ה: וּמִדְּדוֹ, שֶׁהוּא⁸, אֶכְסְרָה (השווא שבכ'). פרק ג, משנה א: הָאֶכְסְרָה, גְּמָלִיאֵל, לְשִׁאֲיוֹ⁹, נִמְצָאוּ, מְעַשְׂרִין, וּמַחֲלִקִין. משנה ב: לְחֻזּוֹם, יִשְׁלִיךְ, וְנִמְלֶךְ, לְהַחֲזִיר (פעמיים), יַחֲזִיר, מִחֶסֶר, מִן־ן.

1. השווא הנע בתעתיקים אלה מובא כאן בצורה שבה צוין בידי אידלון בפ"ג.
2. כתאב אלאפעאל ד'אות חרופ אללין וכתאב אלאפעאל ד'אות אלמהלין, מהדורת יאסטרוב, עמ' 7; בתרגום העברי: ספר אותיות הנח והמשך, שלשה ספרי דקדוק, מהדורת גוט, עמ' 6.
3. מסורת זאת של קריאה מובאת גם אצל רד"ק — ליד מסורת אחרת, אשר לפיה השווא השני נח הוא לעולם — אלא שרד"ק מעיר לגביה, כי אין הדברים אמורים אם התיבה הגאה פותחת בשווא או בחטף (כמו: יִפֶּה אֱלֹהִים). ר' עוד להלן: § ב, ד, בב.
4. לא הבאנו כאן שוואים שבסופי תיבות, בניגוד לדרכנו בהדגמה המקראית (לעיל: 1, אא) הבאנו כאן את השוואים בא', ה', ח' ועי' בבחינת הקריאה במקרא מראה הניקוד הטברני, במרבית המקרים, על הנעת השווא או הנחתו בעיצורים הנוכחים; אין צריך לומר, כי במשנה אין לך סימן חיצוני לדבר.
5. בדוגמות ניקדנו רק את השוואים המדוּגְמִים; ב(א) — את מימושי ה"אפס" וב(ב) — את המימושים הנוצעים. בעת שנוקדה התיבה כולה ויש בה מספר שוואים, צוינו השוואים המתאימים בסוגריים.
6. י"ק: נֶצֶפֶה.
7. זאת היא צורתה של התיבה ברוב מסורות הקריאה של ב"ת. יש קוראים: כֶּכֶר.
8. י"ק: מְסִיבִין.
9. ש' הויקה היא כאן שוואית; ר' § ד, 1, גג.
9. ש' הויקה היא שוואית לפני "אין" וצורתיה הנטיות, ר' שם, אא.

משנה ג: ונטלן, לאַלְלֶן, וּנְמָלֶךְ להַצְנִיעַ, יִצְנִיעַ, בְּשָׁבִיר, מְתַחֲלָה, לְמַכְרוֹ, יִשְׁלַח, וּבְלָכֶד. משנה ד: בְּחֻמְסָן (שני השוואים — פעמיים); לְמַצְעֻרֹת (פעמיים), הַמְּקַקִּיד, שִׁמְעוֹן. משנה ה: לְפֻנְדָקִית (בנ'), שֶׁהוּא (ג' פעמים), לְחֻלֹף, אַחֲרָיוֹן, בְּלָבֶד, משנה ו: שֶׁהוּא (פעמיים), שֶׁהוּא, לְחֻלֹף, הַמְּתַקְלָקֶל, מִסְתַּנֶּה ו', לְהַחֲלִיף.

(ב) מִיִּמּוּשִׁים תְּנוּעַתֵּיִם: פֶּרֶק א, מִשְׁנָה א: וְהַעֲוֹרְדִין, וְנוֹבְלוֹת הַתְּמָרָה וְהַגּוֹפְנִין, וְהַנְצֻפָה, וְהַחֹמֶץ, וְהַסֶּכֶר, פִּטְוִרִין (פעמיים), בְּנוֹת, פִּטְוֹרוֹת, הַמוֹסְטָפוֹת. משנה ב: וְאִין, וְנָאֶכֶל, וְנִכְנֶס, וְיוֹצֵא, וּמַאֲבָדִין, בְּדָרְכִים, וְנוֹתְנֹו, לְעַם, וְיֹאכֵל, כְּנִגְדּוֹ, וּמַחֲלִילִים, וְיִסְדָה, אֹמְרִים, וְיֹאכֵלֹו, מִשְׁנָה ג: לְזַרַע, וְלִבְהֶמָה, מְכֻיֵּב וְלֶהֱזֶן, וְהַמְדָמַע, כְּבִסָף, מַעֲשֵׂר, הַמְנַחֲחוֹת, פִּטְוִרִין, מִסְיָבִין, פּוֹטְרִין. משנה ד: מְעָרְבִין, וּמִשְׁתַּתְּפִין, וּמַכְרִכִין, וּמִזְמִינִין, הַשְּׁמִשְׁוֹת, מַעֲשֵׂר, בְּכָךְ², כְּלוֹם, בָּאֲצָבָעוֹתָיו, וְשֶׁהַסּוֹרֶק. פֶּרֶק ב, מִשְׁנָה א: וְאִלּוֹ דְּבָרִים, מִתְעַשְׂרִין, בְּכָל, הַדְּבָרִיָּה, וְהַתְּמָרִים, וְהַסְרוּבִים, וְהַכְּמוֹן³. מִשְׁנָה ב: הַמְּקַבֵּל, נֶאֱמָן (ד' פעמים)⁴ מַעֲשֵׂר, וְאַת (פעמיים), וְאִינוֹ, אֲחֵרִים, מִשְׁנָה ג: הַמְּקַבֵּל, לְעַם, וְיָבֵשׁ, וְאִינוֹ (פעמיים), וְלֹא (ג' פעמים), מְאָרְחוֹ, יְהוּדָה, יִגְדֵל, בְּהֵמָה, בְּזָרִים, וּבְשָׁחוֹק, בְּבִית, אֲמָרוֹ, לְבָלֶיךָ. מִשְׁנָה ד: חִיבּוֹ, כְּדִי, תְּרוּמַת מַעֲשֵׂר, וְסָלָה, בְּמִדָּה (פעמיים), כְּגוֹן, וּמוֹכְרֵי תְבוּאָה. מִשְׁנָה ה: לְהַמְדָר, טַפְלָה (פעמיים), שְׁלֹשָׁת, תְּאֵנִים, צְנֻכִּים, וְקָפוֹת, זָמֵן, מוֹכְרֵן, אֲכִסְרָה. פֶּרֶק ג, מִשְׁנָה א: וּמַאֲכִילִין, הַצְנִיעִים, מַאֲכִיל, פּוֹעֲלִיו, צָדָקָה, אֹמְרִים (פעמיים), נוֹתְנִין, הַמְּעַשֵּׂר, מַעֲשֵׂר, לְמַעֲשֵׂר, נִמְצָאוּ, אוֹכְלִין, מְתָקֵן, נִחְכָּמִים, סָתֵם (פעמיים), וּמַחֲלִקִין, לְתַמְקֵן, וְתַמְקֵן. מִשְׁנָה ב: לְהַקֵּל, שְׁיַעֲשֵׂר (פעמיים), לְהַחזִיר (פעמיים), וְלֹקַח, וְנִמְכֵר, וְרֹאה, מְפָנִי. מִשְׁנָה ג: לְאֹכֵל, וְנִמְלֵךְ, לְהַצְנִיעַ, שְׁיַעֲשֵׂר, וְאֵם, נָטֵלָן, יֹאכְדוֹ, שְׁאִין, לְמַכְרוֹ, לְהַבִּיר, מִשְׁנָה ד: לְטוֹחֵן (ג' פעמים), וְלְשִׁבְעִית (פעמיים), כְּפִירוֹתָיו. מִשְׁנָה ה: לְפֻנְדָקִית, מַעֲשֵׂר (פעמיים), וְאַת, מְפָנִי, שֶׁשְׁשׁוּדָה. מִשְׁנָה ו: לְהַמּוֹתוֹ (פעמיים), מַעֲשֵׂר, וְאַת, מְפָנִי, שְׁאִינָה חֲשׁוּדָה, בְּתַקְנָתָה, בְּנוֹתָן, שְׁבִיעִית (פעמיים), לְהַחֲלִיף, לְהַאֲכִיל.

בחינת ההגייה לאור המבנה ההברתי של התיבות מעלה, כי:

(1) המימוש „אפס” הוא מימושם של כל השוואים הבאים בעיצורים שבסוף ההברה, ובמקרים הבאים הוא קיים גם בעיצורים שבראש ההברה: נְחֻשֶׁת (א, ב) — ג' פעמים), לְעוֹרוֹת (א, ג), מְסֻבִּין (השווא שבב'; א, ג), שְׁבִחוּצָה (ב, א), שֶׁהוּא, (ב, ב — ג' פעמים; שם, ה; ג, ה — ג' פעמים; שם, ו — פעמיים), שֶׁהוּא (ג, ו) יְהֵא (ב, ב; ג, ג — פעמיים), מְאָרְחוֹ (השווא שבר'; ב, ג), מַעֲשֵׂר (ג, א), מְחָסֶר (ג, ב), מְתַחֲלָה (ג, ג), בְּחֻמְסָן (השווא שבב'; ג, ד), בְּכָל הַתִּיבוֹת הָאֵלֶּה קוֹדֵם לְשׁוּא עִיצוֹר שֶׁהוּא ה', ח' או ע'.

(2) מימושים תנועתיים הם מימושי השוואים בעיצורים שבראש ההברה, להוציא את המקרים שנמנו ב-(1). אם נשתמש במינוח הדקדוקי המקובל⁵, נכנה את השווא שמימושו „אפס” במונח „שווא נח”, ואת השווא שמימושו תנועתי — „שווא נע”.

1. י"ק: מְתַחֲלָה (במיעוט מסורות).

2. הכי, דגושה בדגש קל.

3. קריאה זאת על דרך לשון מקרא היא (ישעי' כח: כז); י"ק: צמין.

4. לצורות של פועלי פ"א במסורת תימן ר' 18, 2.

5. חשי' דברינו לעיל: 1, אא.

בב. בבואנו להשוות נעים ונחים בקריאת המשנה למקביליהם בקריאת המקרא, הרינו קובעים כי בקריאת המשנה השווא הוא נע:

(1) בראש התיבה, פרט למקרים כגון: נַחֲשֶׁת, לְעֹרֹת, מִסְבִּין (השווא שבמ'), שְׁהִיא, יְהֵא, מְעַשֶּׂר, מְחַסֵּר, בְּמִנְקָתָן (השווא שבב').

(2) אחר שווא אחר: עוֹרְדִין, פּוֹנְדִיקָה.

(3) בעיצור מוכפל: שִׁעֶשֶׂר, מִסְבִּין (השווא שבב'), פרט למקרים כגון:

שְׁחֻצָה, מִתְחַלָּה, הַמְעַשֶּׂר.

(4) אחר תנועה הבאה בהברה פתוחה: וְנוֹ/בְּלוֹת, וְנוֹ/תְנוּ, אוֹ/קְרִים,

אֶ/קְלוּ, בְּתִיבוֹת אֱלֹהִים, הַמּוֹבָאוֹת מִן הַפְּרָקִים שֶׁשִּׁמְשׁוּ לָנוּ לַהֲדַגְמָה, הַתְנוּעָה שֶׁלִּפְנֵי הַשְּׁוֹאָה הַיָּחִידָה אוֹ קֶמֶץ; פְּרָקִים אֲחֵרִים מְרַאִים שֶׁגַם הַצִּירִי בְּכָלל זֶה: אֶ/רְעוּ (כִּלְאִים ו, ז); וְ/לָכֹ (רִי"ה א, ז; נִזִּיר ד, ד, ו), חֲרִיג מְכַלֵּל זֶה, כְּלוֹמֵר מִיִּמּוֹשׁ „אֶפֶס” אַחֲרֵי תְנוּעָה בַּהֲבֵרָה פְּתוּחָה: מֶ/רָחֹ.

כל הקטיגוריות הללו אינן אלא פירוטה של הקטיגוריה האם – שווא שבראש הברה, אבל – כאמור לגבי בדיקת ההנעה וההנחה במקרא (1, גג) – סמוכה פתיחת ההברה בשלוש הקטיגוריות הראשונות לגורמי הגייה אחרים (הימצאות בראש התיבה; נטיה למניעת צרור עיצורים באמצע התיבה; נטיה למניעת סגירתה של ההברה בעיצור מוכפל), ואילו ברביעית עלינו לקבל את המושג של פתיחת ההברה כראשוני במסורת הקריאה.

השוואת המסקנות שהגענו אליהן לגבי נעים ונחים במשנה למסקנותינו לגבי עניין זה במקרא מראה, כי בעיקרו של דבר מתאימה ההבחנה בין ההנעה להנחה במשנה לזו שבמקרא. ניתן להעלות את ההבדלים הבאים:

א) מספר המקרים שבהם בא מימוש „אפס” בעיצור פותח־הברה הקודם לא, לה, לח' או לע', גדול במשנה מאשר במקרא. הריני מעלה מסקנה זאת לא מתוך ההשוואה הסטטיסטית של מספר התיבות שנקרו לנו בטכסטים המודגמים, אלא מתוך השוואת כלל הטכסטים של המשנה לכלל הטכסטים המקראיים שרשמתי. ועוד: בטכסטים המקראיים נודמן מימוש „אפס” בעיצור שבראש הברה לפני עיצור סדקי או לועי – רק בראש התיבה; בטכסטים של המשנה – גם באמצעיתה, הן בעיצור מוכפל (שְׁחֻצָה, מִתְחַלָּה), והן במקרים אחרים (מֶ/רָחֹ). היעדר התנועה במקרים הנידונים ניתן כנראה להסברה מבחינה היסטורית כאיפוסה הגמור של תנועה חטופה (§4, גג), ונדירותה היחסית של התופעה במקרא מקורה כנראה ביציבותה של מסורת הקריאה בו שאוש לה וכנה בניקוד ובטעמים, בעוד שמסורת הקריאה במשנה אין לה יסוד בכתב. אני רואה סיוע להנחה, כי בפרשה זאת בלשון חכמים (=ליח) מתגלה לפנינו מסורת קריאה שונה, מאחר שסקירת מימושי השווא בכללם (§4, גג) מראה, שביסודם של הדברים (להוציא את השווא הקודם למתג, שאין לו אח במשנה; §4, גג) אין מימושי השווא בליח אלא מה שיש בהם במקרא.

ב) בקטיגוריות שבהן ההבחנה בין הברה פתוחה לבין סגורה – ובהתאמה בין נע לנח – היא במקרא עניין של מסורת הצמודה אל הצורה הבודדת, מסורת המובעת לעתים במציאותו של מתג או בהיעדרו, נוהגת ליח פישוט: שווא באות הראשונה משתי אותיות דומות לא קבעתי אלא במספר מועט ביחס של צורות, ובהן הוא נח לעולם (קָלְלָח) – יבמות ב, ה; יא, ז;

שָׁנָה — הוריות ב, ג: פעמיים; שָׁנָה — שבועות ג, ז — פעמיים; ג, ח; צורות נסמכות ונטויות של שמות אלה נמצאות במקרא, ובלשון חכמים נוהגים בניתימן כדרכם בהם במקרא, בהנחת השווא ו. שווא שאחר שורק בראש התיבה הריהו נח לעולם (ובנות שום — דמאי א, א; וּמֶאֱדִין, וּמֶחֱלִין, וּנְחֶשֶׁת — שם שם, ב; וּמֶשֶׁשׁ — שם ב, ג; וּמֶדְרוּ — שם שם, ה; וּנְטָלָן — שם ג, ג; שווא במ' הבינוני של הפיעל והפועל שאחר ה"א הידיעה ואשר עיצורו לעולם מוכפל במסורתם של ב"ת, מימושו תנועתי (כגון: הַמֶּשֶׁחַק — סנהד' ג, ג; הַמֶּפְנָה — אבות ג, ג; הַמֶּסְבֵּר — כלים ד, ד), להוציא מקרים מסוימים שבהם קודם השווא לה, לח' או לע', ואשר בהם יש, כאמור, כנראה להניח כי המימוש „אפס" הוא תוצאת נשילתה הגמורה של תנועה חטופה; בתחומי צורות הסמיכות בריבויים של השמות במשקלי פֶּצֶה ופֶּעֶלָה מועט החומר שבידי: וּבְכָפוֹת (סוטה ז, ב); בְּכָפוֹת (שם, שם ז); הַכָּפוֹת (חגיגה א, ח) — בכל המקרים השווא נח. המשווה נוהגה של מסורת ל"ח למסורת המקרא הטברנית כפי שהיא נוהגת אצל ב"ת עשוי אפוא לומר, כי יש כאן פישוט דרכים; מכל מקום חייב הוא ליתן דעתו גם על מסורת בבל של ל"ח. הקטיגוריה היחידה שהשוואתה אפשרית היא השווא הנח בראשונה משתי אותיות דומות: לפנינו צורות שבהן השווא הוא נח (צִלְי — פורת, 99; לָלֵלָה — שם, 115) ליד צורות שבהן הוא נע (קָלְלָתוֹ, קָלְלָתָן, שָׁנָה וְעוֹד — שם, שם) ופעמים אתה מוצא נח ונע בה בצורה עצמה (שָׁנָה, וְשָׁנָתוֹ — שם, שם)². אין אפוא בהשוואה — הנערכת על סמך חומר שאינו מרובה הן כאן והן כאן — אלא ללמד, שמסורת ב"ת נוהגת נוהג קבוע, שלא כבבלית³. שווא אחרי שורק שבראש התיבה בליח אין להשוות למסורת בבל אלא בדרך ההשוואה המקבילה, שהרי בדרך כלל נוהגת מסורת ל"ח של ב"ת כמסורת המקרא הטברנית לגבי ניקודה של ו' החיבור, ואילו מסורת בבל נוהגת ברגיל ו' חיבור חרוקה (ופעמים — בייחוד לפני ה', ח' וי' — אף פתוחה) לפני שווא, ושוויה — לפני בומ"ף שאינן שוויות⁴, ועד כמה שידעתי מגעת נח הוא בה השווא שאחרי ו' החיבור החרוקה (או הפתוחה). בשאר עניינים אין החומר מוצא לנו לדיון.

(המשך המאמר בחוברת הבאה)

1. קָלְלָה (דבי, כא, כג; שופ' ט, כז; משי' בוי, ב), קָלְלָתָהּ (ברא' כו, יג), קָלְלָתוֹ (שמי' טו, יב); שָׁנָתוֹ (ויק' ה, יח); שָׁנָתָם (במד' טו, כה) — בכל המקרים האלה נח השווא בקריאת בני תימן.

2. לצורות מקבילות במסורת הבבלית של המקרא ר' בן חיים, לשוננו יא, 87—88.

3. מובן שאם נאמר כי בכל המקרים שאין השווא הנע מצוין הוא הושמט, שכן לא תמיד הקפידו נקדיש בבל לציניו (הש' פורת, 25), אין ההשוואה עשויה להיערך. נראה לי כי אפשר להניח כי ברוב המקרים סומן השווא הבבלי בצורות אלה בעת שמימושו היה תנועתי.

4. אין בידי לפרס כאן פירוט נוסף לא את דרכה של מסורת ל"ח של ב"ת ולא את זו של מסורת בבל בעניין הנידון. לאחרונה הש' קאהלה, מ"א 163; פורת ל"ח, 88.

תיקונים

עמ' 19 [10]	שוי' 5 מלמטה:	במקום	דרך אחת	ז"ל	דרך אחרת
עמ' 22 [13]	שוי' 7:	במקום	צָלְזִי עָרְב	ז"ל	צָלְזִי-עָרְב
עמ' 22 [13]	הערה 4:	במקום	הערותי	ז"ל	הערותיו
עמ' 26 [17]	שוי' 2:	במקום	חיוג 7	ז"ל	חיוג
עמ' 27 [18]	שוי' 16:	במקום	הַנְצָפָה	ז"ל	הַנְצָפָה
עמ' 27 [18]	שוי' 5 מלמטה:	ז"ל	קודם השווא	לעיצור	
עמ' 28 [19]	שוי' 15:	במקום	פתיחות	ז"ל	פתיחת